

Концептуальні основи державного стандарту загальної середньої освіти

Семен ГОНЧАРЕНКО
Олександр ЛЯШЕНКО
Юрій МАЛЬОВАНІЙ
Олександра САВЧЕНКО

Останнім часом в багатьох країнах світу незалежно від рівня їх суспільного розвитку започатковані дослідження, в яких учені і педагоги намагаються відповісти на питання: «Яким має увійти молоде покоління в XXI сторіччя? Якою повинна бути освітня інституція в суспільстві, аби держава не залишилася на узбіччі світового суспільного прогресу?» Вироблення такого суспільного ідеалу освіченості особливо важливе для держав, які зараз змінюють свої політичні та ідеологічні (у широкому розумінні) орієнтації, зокрема для України.

Реформування української школи, започатковане кілька років тому, насамперед вимагає сьогодні з'ясування державних вимог до освіти, зокрема загальної середньої освіти як основи соціокультурного становлення молодої людини, формування громадянина незалежної держави. За таких умов виникає гостра потреба у створенні нормативного документа — державного стандарту загальної середньої освіти, який би відображав цей суспільний ідеал і враховував реальні можливості особи і системи освіти у його досягненні, тобто практично забезпечував би реалізацію політики держави стосовно даної ланки освіти.

Це має бути документ взаємних зобов'язань: з одного боку, він повинен чітко окреслювати суспільні гарантії щодо освітніх послуг, які держава зобов'язується безоплатно надати кожному, хто має намір одержати загальну середню освіту; з іншого боку, він має визначати вимоги до тих, хто претендує на одержання документа про відповідний рівень

освіченості. Ним визначається обсяг базового змісту загальної середньої освіти¹ та характеристики обов'язкового рівня його засвоєння кожним учнем.

Отже, державний стандарт загальної середньої освіти — це унормована система показників про освіченість особи, що реалізується комплексом нормативних документів, які визначають суспільно зумовлений зміст загальної середньої освіти та вимоги і гарантії держави щодо її одержання.

Його розробка крім стратегічних намірів має й тактичні завдання, серед яких першочерговою, на нашу думку, є концептуальна визначеність у питаннях створення, затвердження і введення в дію державних вимог і гарантій щодо освітнього рівня і потреб суспільства в освічених громадянах, у тому числі із загальноосвітньої підготовки.

Державний стандарт загальної середньої освіти як комплексний нормативний документ повинен включати:

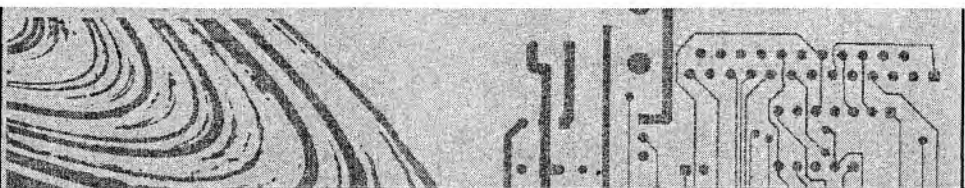
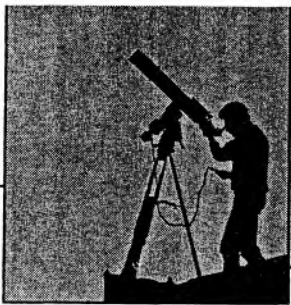
— базовий навчальний план середньої школи, який дає ці-

лісне уявлення про змістове наповнення і співвідношення основних галузей знань за роками навчання в середній школі, мінімальну тривалість вивчення конкретної освітньої галузі знань або навчального предмета, тижневе навчальне навантаження учнів на різних ступенях навчання в середній школі та його структуру (державний компонент як інваріантна частина базового плану і регіональний та шкільний компоненти як варіативна його частина; додаткові години на освітні галузі, індивідуальні та групові заняття; курси за вибором і факультативні заняття тощо);

— освітні стандарти галузей знань (навчальних предметів) як змістова конкретизація цілей загальноосвітньої підготовки учня середньої школи в навчальних програмах з предметів, що входять до інваріантної частини базового навчального плану і вивчаються на певних ступенях навчання, а також система вимог, які визначають рівень засвоєння змісту освітньої галузі чи предмета, обов'язковий для досягнення кожним учнем;

— державні гарантії одержання середньої освіти, що формулюються у вигляді забезпечення права кожного громадянина на повноцінну середню освіту; вони підтверджуються відповідним бюджетним фінансуванням на такому рівні загальної середньої освіти, який задовольняє потреби особистості в духовному, фізичному і моральному розвитку, необхідному для її соціального становлення в суспільстві (подальша освіта, професійне визнання, повноцінна життєдіяльність тощо);

¹Ознака «базовий» в даному терміні означає, що цей зміст не можна звужувати чи спрощувати, але він може бути розширений і поглиблений введенням відповідних навчальних предметів і курсів за рахунок годин варіативної частини навчального плану.

ДО ОБГОВОРЕННЯ

— державні вимоги до мінімального рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступеннями навчання (початкова, основна і старша школа), що засвідчує досягнення учнем мети загальноосвітньої підготовки на певному віковому етапі свого розвитку; вони містять критерії, відтворені у вигляді типових завдань, і форми оцінки відповідності рівня освіченості конкретної особи державному стандарту загальної середньої освіти.

Коротко схарактеризуємо кожний з цих компонентів.

Базовий навчальний план середньої загальноосвітньої школи (див. таблицю) є першим із пакета документів, що визначають державний стандарт загальної середньої освіти. У ньому зміст шкільної освіти подано укрупнено через освітні галузі, що дає змогу дістати уза-

гальнене уявлення про цей зміст як ціле, оцінити його за критерієм необхідності й достатності. План є базою для опрацювання обов'язкового засвоєння всіма випускниками середньої школи змістового наповнення кожної галузі та наступної його реалізації в конкретних навчальних предметах і курсах для різних освітніх рівнів загальної середньої освіти. Крім переліку освітніх галузей план визначає вікові межі їх вивчення, встановлює тижневе навчальне навантаження за роками навчання (як максимально обов'язкове для кожного учня, так і сумарну кількість навчальних годин, що фінансуються державою). На основі Базового плану складаються регіональні навчальні плани, а також робочі навчальні плани кожної школи.

Базовий навчальний план

складено з урахуванням того, що загальна середня освіта є обов'язковою, а середня школа — загальноосвітньою. Тобто засвоєння змісту загальної середньої освіти як завершеної цілісності розраховано на весь період шкільного навчання з I по XI клас. Кожен ступінь школи виконує у цьому процесі свої педагогічні завдання; лише за умови повної їх реалізації на всіх ступенях забезпечується одержання повної загальної середньої освіти.

План враховує і відображає тенденції гуманітаризації освіти: він передбачає більш збалансоване співвідношення між природничо-математичною та гуманітарною складовими змісту загальної середньої освіти на користь останньої.

Істотним критерієм, що обумовлює зміст і структуру плану, є вимога щодо нормалізації

БАЗОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

Освітня галузь	Кількість тижневих годин у класах											Всього
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	
Державний компонент												
Українська мова як державна	4	4	4	4	3	3	3	3	3	—	—	1 053 (11,9%)
Словесність	4	4	4	4	8	8	8	7	7	4	4	2 138 (24,1%)
Художня культура	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2	2	684 (7,7%)
Суспільствознавство	2	2	2	2	2	2	2	3	3	4	4	832 (9,4%)
Природознавство					2	3	4	7	7	4	4	
Математика	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3	1 438 (16,2%)
Фізична культура і здоров'я	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	754 (8,5%)
Технології	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	754 (8,5%)
Разом	20	20	20	20	25	26	27	29	29	21	21	8 870
Регіональний та шкільний компоненти												
Додаткові години на освітні галузі, індивідуальні та групові заняття	—	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	933 (8,9%)
Курси за вибором, факультативні заняття	—	2	2	2	2	2	2	3	3	11	11	1 388 (13,3%)
Всього	20	24	24	24	30	31	32	35	35	35	35	11 191
Тижневе навантаження на учня	20	22	22	22	28	29	30	32	32	33	33	10 433

Тривалість навчального року: у початковій школі — 165 днів (33 тижні), в основній і старшій школі — 175 днів (35 тижнів).

ДО ОБГОВОРЕННЯ

навчального навантаження школярів різного віку. Планом передбачено навчальне навантаження учнів початкової школи в обсязі, що не перевищує 22 години, V—VII класів — 30 годин, VIII—IX класів — 32 години, X—XI — 33 години на тиждень.

Розподіл годин за роками навчання, що відводиться на вивчення кожної освітньої галузі, є орієнтовним. У процесі формування змістового наповнення галузі на рівні освітніх стандартів він, природно, може зазнавати змін. Зараз важливо встановити оптимальне співвідношення навчального часу, відведеного на вивчення різних галузей упродовж всього періоду шкільного навчання, терміни початку і завершення їх вивчення.

Базовий навчальний план складається з двох частин: інваріантної та варіативної.

Інваріантна частина (державний компонент) плану визначає обов'язкові для вивчення в усіх загальноосвітніх навчальних закладах України освітні галузі і встановлює мінімальну кількість відведених для цього навчальних годин. Ця частина задає базовий зміст освіти, який формується на загальнодержавному рівні і має забезпечити досягнення обов'язкового освітнього рівня кожним випускником школи.

Варіативна частина (регіональний та шкільний компоненти) Базового навчального плану відповідає передусім цілям забезпечення індивідуального розвитку школярів, урахування і відображення у змісті освіти регіональних етнокультурних і соціокультурних особливостей, національних традицій тощо. Вона передбачає години для вивчення предметів і курсів, які поглиблюють і розширюють базовий зміст освітніх галузей і обираються учнями відповідно до їхніх нахилів і здібностей, а також для факультативних занять, тематика яких може бути

і не пов'язаною із змістом зазначених у плані освітніх галузей. Певну кількість навчального часу у кожному класі відведено на індивідуальні та групові заняття з різними категоріями учнів; у разі потреби школа може використовувати їх як додаткові години для забезпечення засвоєння змісту освітніх галузей на рівні загально-обов'язкових вимог.

Орієнтиром при визначенні змісту інваріантної частини навчального плану має бути мета загальної середньої освіти — формування функціонально грамотної особистості, прилученої до національних і загальнолюдських цінностей, формування духовності молоді. Тому важливий не випадковий набір значної кількості знань заради самих знань, а вміння учнів користуватися ними, адекватно діяти у відповідних життєвих ситуаціях, світоглядна спрямованість особистості. З цієї точки зору школа вимагає чіткої відповіді на питання — заради чого вивчається той чи інший навчальний предмет? Якщо залишатися на традиційній суто просвітницькій точці зору, то логіка вивчення змісту освіти проста: давати знань якомога більше. За цих умов навчальний план поповнюється новими і новими предметами, а підручники містять безліч різноманітних фактів, сюжетів, дат, імен, формул, алгоритмів, які лише переобтяжують пам'ять школяра і не формують цілісного, інтегрованого, взаємопов'язаного знання про світ, людину, природу, яке становить основу духовної культури. Серйозної уваги вимагає принцип важливості і достатності відбору фактів, подій, законів тощо для включення їх до змісту певної освітньої галузі чи навчального предмета, відповідне структурування навчального матеріалу.

Освітня галузь «Українська мова як державна» має забезпе-

чити загальнообов'язковий для всіх випускників середньої школи рівень володіння українською мовою. Зважаючи на це, Базовим планом передбачена мінімальна кількість годин, що відводиться на вивчення української мови в усіх типах середніх навчальних закладів України, завдяки чому забезпечується саме такий рівень володіння державною мовою. Якщо мова навчання збігається з державною, вимоги до володіння українською мовою мають бути вищими за загальнообов'язкові. У цьому випадку час на вивчення української мови збільшується за рахунок годин освітньої галузі «Словесність».

Освітня галузь «Словесність» передбачає вивчення мов (рідної та іноземної) і літератури. Залежно від кількості мов, що вивчаються у школі, у разі потреби використовуються додаткові години з варіативної частини цього плану.

Освітня галузь «Художня культура» передбачає залучення школярів до різних видів мистецтв (музичного, образотворчого, театрального тощо), у тому числі шляхом залучення учнів до відповідних видів художньої діяльності: ознайомлення з основними складовими української і світової художньої культури в їх історичному розвитку, з основами естетичних знань.

Освітня галузь «Суспільствознавство» включає систему знань із всесвітньої і вітчизняної історії, а також відомості з філософії і культурології, соціології, етнології, правознавства та інших суспільних наук.

Освітня галузь «Природознавство» має на меті сформувати в учнів цілісне уявлення про сучасну природничо-наукову картину світу, роль і місце людини в навколишньому світі як невід'ємної частини природи, її моральну відповідальність за збереження природи і цивілізації в цілому.

Освітня галузь «Математика» включає знання і способи діяльності з арифметики, алгебри, початків аналізу, геометрії, математичної статистики, теорії ймовірності та інших галузей математики. До змісту сучасної шкільної освіти мають входити також знання з інформатики. Вони можуть бути відображені у відповідних предметах і курсах освітньої галузі «Математика» або синтезовані в окремому навчальному курсі. Місце і тривалість їх вивчення в школі визначаються відповідним загальноосвітнім стандартом з цієї галузі знань. Необхідні для цього навчальні години можуть бути взяті з варіативної частини Базового плану.

Освітня галузь «Фізична культура і здоров'я» передбачає сприяння фізичному розвитку учнів, зміцненню їхнього здоров'я, формуванню життєво важливих рухових умінь і навичок на основі включення школярів у різноманітні види спеціально організованої рухової та фізичної діяльності, залучення їх до занять спортом. Одним з важливих завдань цієї освітньої галузі є повідомлення учням знань про здоровий спосіб життя, засоби зміцнення і збереження здоров'я, вироблення необхідних для цього звичок, ознайомлення із загальнонеобхідними відомостями з традиційної та народної медицини.

Освітня галузь «Технології» покликана забезпечити ознайомлення учнів з науковими основами і принципами сучасного виробництва, оволодіння уміннями і навичками в користуванні типовими знаряддями праці, найбільш поширеними у різних сферах виробничої діяльності, від ручного до автоматизованого рівнів досконалості у процесі залучення школярів до посильної продуктивної трудової діяльності, конструювання, художньої, сільськогосподарської праці тощо. У

межах цієї освітньої галузі забезпечується формування загальнонавчальних умінь школярів і може здійснюватись оволодіння ними початковими навичками користування комп'ютером, вивчаються елементи технічного креслення, дизайну. Ця освітня галузь покликана ознайомити учнів із традиційними народними реміслами, з різними аспектами ведення домашнього господарства, доступними відомостями і практичними вміннями різних технологій (інформаційної, електро- і радіотехнічної, кулінарії тощо). Тут же учні отримують інформацію про екологічно чисті та безвідходні виробництва, про екологічні проблеми, які є наслідком виробничої діяльності людини, про світ сучасних професій та вимоги, які ставить до спеціаліста кожна з них.

Загальний розрахунок навчальних годин на освітні галузі протягом шкільного навчання зроблено для одинадцятирічної середньої школи з урахуванням тривалості навчального року за п'ятиденним режимом навчання: у початковій школі — 165 робочих днів (33 тижні), в основній і старшій школі — 175 днів (35 тижнів). Базовий план визначає кількість навчальних годин, що фінансуються державою, як суму годин інваріантної і варіативної частин для кожного класу, а також рекомендоване тижневе навчальне навантаження учнів.

Освітні стандарти галузей знань чи навчальних предметів фактично відтворюють структурні елементи відповідної наукової системи знань, способи діяльності, ціннісно-орієнтаційні елементи суспільно-історичного досвіду, якими має оволодіти учень у процесі навчання предмета. Цей нормативний документ має **чотири складові**:

1. Загальна характеристика освітньої галузі знань чи на-

вчального предмета та їх місце в загальноосвітній підготовці учнів середньої школи; загальний системний огляд змісту навчання (структура, основні змістові лінії, світоглядні ідеї, закономірності, фундаментальні поняття тощо); дидактичні цілі освіти в даній галузі знань та її світоглядні функції.

2. Базовий зміст освітньої галузі, тобто відтворення педагогічно адаптованої системи знань і способів діяльності, яка спроектована з відповідної наукової галузі і містить перелік смислових елементів суспільного досвіду (фактів, понять, означень, теорем, законів, положень, правил, алгоритмів діяльності тощо).

На основі базового змісту освітньої галузі забезпечується досягнення загальнообов'язкового рівня засвоєння навчального матеріалу, що повинен бути викладений під час вивчення даного предмета. Для створення умов оптимізації навчальної діяльності школярів базовий зміст галузі має бути дещо ширшим і глибшим від того, що передбачає загальнообов'язковий рівень засвоєння.

3. Вимоги до мінімального обов'язкового рівня засвоєння учнями змісту освітньої галузі чи предмета.

4. Загальні підходи до оцінювання досягнень учнів у даній освітній галузі знань і зразки «вимірників», на підставі яких можна характеризувати відповідність засвоєного учнем знання державним вимогам.

Державні гарантії одержання повної загальної середньої освіти визначають той освітній мінімум, який держава забезпечує *безкоштовно* кожному громадянину для подальшої його соціалізації в суспільстві. Зокрема, одержання базової середньої освіти є передумовою для подальшого навчання в основній школі, або отримання робітничої професії в закладах професійно-технічної освіти, або вступу до вищих навчаль-

ДО ОБГОВОРЕННЯ

них закладів I-II рівня акредитації для одержання фаху молодшого спеціаліста.

Державні вимоги до мінімального рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступеннями навчання фактично є інтегрованими вимогами галузевих освітніх стандартів як комплексного показника досягнення певного рівня освіти. Вони не зводяться до звичайної суми вимог окремих освітніх стандартів, а є узагальненою характеристикою того рівня засвоєння

знань, розвитку особистісних і моральних якостей, які за результатами перевірки (форма перевірки зазначається окремо — екзаменаційна, тестова, усна, письмова тощо) дозволяють стверджувати, чи досяг конкретний учень необхідного рівня освіченості на даному етапі навчання — в початковій, основній чи старшій школі.

Таким чином, викладені вище концептуальні засади стандартизації освіти започатковують нормотворчий процес,

який має забезпечити створення документу, що реалізуватиме державну політику в галузі освіти на даному історичному етапі розвитку нашої країни. Він уможливує входження України у світовий освітній простір на засадах кращих зразків загальноосвітньої підготовки школярів, створює передумови забезпечення еквівалентності рівнів освіти для різних освітніх систем, інтеграції національної системи освіти у світову.

Гуманітарні можливості фізики

Людмила КЛИМЕНКО

Школа завжди була і залишається важливим навчальним закладом, діяльність якого визначається характером соціального замовлення у відношенні до формування майбутніх громадян держави. Якщо підійти аналітично до сучасного стану викладання (всіх без виключення) дисциплін, якості знань учнів, результатів участі наших учнівських команд у міжнародних олімпіадах (що є не останнім показником навченості), то не можна заперечити очевидний спад інтересу більшості учнів до навчання. Серед причин є і такі, як небачення смислу в навчанні, знецінення соціального престижу освіченості, невдалі підручники, програми.

Реформування освіти вкрай необхідне. Міністерство освіти, Академія педагогічних наук та Національна Академія наук розпочали опрацювання державних вимог до змісту, структури, обсягу навчального навантаження та рівня загальноосвітньої підготовки молоді — державного стандарту загальної середньої освіти. Перший крок зроблено — підготовлено Проект Базового навчального плану середньої загальноосвітньої школи України, який активно обговорюється освітянами на курсах підвищення кваліфікації, семінарах керівників рай-

онних (міських) методичних об'єднань. Обговорюють його і вчителі природничих дисциплін шкіл Миколаївщини.

Фахівці вважають, що визначені у Проекті основні освітні галузі відповідають уявленням про зміст середньої загальноосвітньої школи.

У пояснювальній записці Проекту йдеться: «План враховує і відображає тенденції гуманітаризації освіти: він передбачає більш збалансоване співвідношення між природничо-математичною та гуманітарною складовими змісту середньої освіти на користь останньої».

Вченими тієї ж Академії С. У. Гончаренком та Ю. І. Мальованим розроблено ще один, на наш погляд, глибокий, необхідний документ — Проект концепції «Гуманітаризації загальної середньої освіти», де говориться, що «... до того ж часто процес гуманітаризації розглядають занадто спрощено. Одні все зводять до формального перерозподілу навчального часу на користь предметів гуманітарного циклу за рахунок інших предметів. Інші додають до цього необхідність значного збільшення обсягу знань з традиційних гуманітарних наук».

Така розбіжність у поглядах на шляхи гуманітаризації освіти провідних учених викликає занепокоєння учителів-природничиків, ставлення до їх дисциплін та місця, яке відводиться в навчальному плані.

Звісно, що існує стереотипна думка — гуманітарні предмети це ті, які виховують позитивні риси характеру учнів, високі моральні почуття, духовність. Такими є література, музика, мистецтво, історія, мови. Предмети ж хімія, фізика, астрономія — технічні. Вони дають знання, які можуть знадобитися у житті в тому випадку, якщо людина пов'яже своє майбутнє із певною сферою праці — технічною. Отже і